

Przemysław Waingertner

Uniwersytet Łódzki • University of Lodz

 <https://orcid.org/0000-0001-8127-5820>

RUCH ZETOWY W DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ WOBEĆ ZAGADNIENIA ROLI PAŃSTWA W GOSPODARCE

SUMMARY

The “Zet”-Movement in the Second Republic of Poland towards the role of the state in the economy

The subject of the article is the presentation and analysis of the views of the representatives of the “Zet”-Movement in interwar Poland on the role of the state in the economy. The beginning of the “Zet”-Movement was the secret, pro-independence Union of Polish Youth “Zet”, established in 1886. Already during the partitions, it created a network of social, political, cultural and educational organizations. In the Second Republic of Poland the zetists still controlled numerous socio-political, cultural, educational and economic associations, supporting simultaneously the actions of Józef Piłsudski. After the May coup in 1926, they became part of the Piłsudski camp. They were in favor of introducing a presidential system. Zetists promoted the vision of Poland as a country pursuing a pro-social policy. They were advocates of the idea of the Republic integrating the region of Central and Eastern Europe. A characteristic feature of the economic concepts developed by the “Zet” was the emphasis on the need for the state to be involved in the economy. It was to be expressed in the use of economic planning on a national scale, the use of instruments of economic interventionism, and finally – in etatism. The attachment of “Zet” members to the principle of state participation in economic life resulted from their attitude to the very institution of an independent Polish state, in which they saw the “highest product” of the nation. They treated the possibility of their effective shaping of economic life as a complement to the influence of state institutions in the political and social sphere. At the same time, the operation of the state factor was supposed to influence, according to the zetists, the leveling of social opportunities, and in consequence – to supplement the slogan of political democracy with the idea of social justice.

KEYWORDS: Polish Youth Union “Zet”, Polish Political Thought in the 20th century, the Second Republic of Poland

STRESZCZENIE

Przedmiotem artykułu jest przedstawienie i analiza poglądów przedstawicieli ruchu zetowego w Polsce międzywojennej na kwestię roli państwa w gospodarce. Początek ruchowi zetowemu dał zakonspirowany, niepodległościowy Związek Młodzieży Polskiej „Zet”, utworzony w 1886 r. Jeszcze w okresie zaborów stworzył on sieć organizacji społecznych, politycznych i kulturalno-oświatowych. W Drugiej Rzeczypospolitej zetowcy nadal kontrolowali liczne stowarzyszenia społeczno-polityczne, kulturalno-oświatowe i gospodarcze, wspierając równocześnie poczynania Józefa Piłsudskiego. Po przewrocie majowym 1926 r. weszli w skład obozu piłsudczykowski. Opowiadali się za wprowadzeniem systemu prezydenckiego. Propagowali wizję Polski jako państwa prowadzącego politykę prospołeczną. Byli orędownikami idei Rzeczypospolitej integrującej region Europy Środkowo-Wschodniej. Charakterystyczną cechą koncepcji ekonomicznych wypracowanych przez środowisko „Zetu” było akcentowanie konieczności zaangażowania państwa w gospodarkę. Miało ono wyrażać się w stosowaniu planowania ekonomicznego w skali ogólnokrajowej, wykorzystywaniu instrumentów interwencjonizmu gospodarczego, wreszcie – w posunięciach etatystycznych. Przywiązanie zetowców do zasady udziału państwa w życiu gospodarczym wynikało z ich stosunku do samej instytucji niepodległego polskiego państwa, w którym widzieli „najwyższy wytwór” narodu. Traktowali oni możliwość skutecznego kształtowania przez nie życia ekonomicznego jako dopełnienie wpływu instytucji państwowych w sferze politycznej i społecznej. Równocześnie działanie czynnika państwowego miało wpływać, według zetowców, na wyrównywanie szans społecznych, w konsekwencji – uzupełniać hasło demokracji politycznej ideą społecznej sprawiedliwości.

SŁOWA KLUCZOWE: Związek Młodzieży Polskiej „Zet”, polska myśl polityczna w XX w., Druga Rzeczpospolita

W 1886 r. na Uniwersytecie Warszawskim powstał tajny Związek Młodzieży Polskiej „Zet” (ZMP). Jego program zawierał hasła walki o przyszłą niepodległą, zjednoczoną, demokratyczną, wspierającą samorządność, sprawiedliwą społecznie oraz tolerancyjną narodowościowo i religijnie Rzeczpospolitą. Walkę tę zetowcy rozumieli zarówno jako pracę nad patriotyczną formacją młodego pokolenia, jak też dosłownie – jako czyn zbrojny podjęty w sprzyjających warunkach międzynarodowych. Kolejne koła zetowe utworzone zostały w Krakowie, we Lwowie i Wrocławiu, w Puławach, Dublinach, Petersburgu, Wilnie, Kijowie, Moskwie, Rydze, Dorpacie, Charkowie, Odessie, Genewie, Zurychu, Lozannie, Paryżu, Berlinie, Karlsruhe, Heidelbergu, wreszcie w Wiedniu i Pradze. Do wybuchu I wojny światowej ZMP stał się dobrze zorganizowaną, elitarną strukturą, liczącą około pół tysiąca działaczy i dysponującą komórkami nie tylko w polskich środowiskach akademickich w trzech zaborach, ale także w głębi Rosji oraz w Europie Zachodniej.

„Zet”, zmierzając do kształtowania postaw polskiej młodzieży, tworzył i inspirował również inne organizacje studenckie, uczniowskie, młodzieży robotniczej i chłopskiej. Jego działacze wchodzili również do ugrupowań politycznych

i stowarzyszeń społecznych „dorosłego” społeczeństwa. Poczynania te doprowadziły z czasem do powstania tzw. ruchu zetowego – sieci organizacji o charakterze zarówno konspiracyjnym, jak i jawnym kontrolowanych przez zetowców. Należały do nich m.in. stowarzyszenia studenckie, m.in. Organizacja Młodzieży Narodowej Szkół Wyższych, Grupy Narodowe i Zjednoczenie Towarzystw Młodzieży Polskiej Zagranicą; uczniowskie, m.in. „X”, „Czerwona Róża”, „Przyszłość” („Pet”), Organizacja Młodzieży Narodowej Szkół Średnich i Towarzystwa Tomasza Zana; wreszcie skupiające młodzież pracującą, m.in. Związek Młodzieży Rzemieślniczej im. Jana Kilińskiego („Kilińszczacy”). Członkowie ZMP, współdziałając początkowo z Ligą Polską, a następnie Ligą Narodową, w okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej i w jej trakcie zadeklarowali się jako zwolennicy obozu irredentystycznego, wspierając działania Józefa Piłsudskiego i zgłaszając akces do Legionów Polskich oraz Polskiej Organizacji Wojskowej.

Po zakończeniu Wielkiej Wojny i odrodzeniu Rzeczypospolitej w ruchu zetowym nastąpił podział. Nad jego jawnymi po odzyskaniu niepodległości organizacjami politycznymi, społecznymi, kulturalno-oświatowymi i spółdzielczymi „dorosłego” społeczeństwa – m.in. Towarzystwem Straży Kresowej, Związkiem Obrony Kresów Zachodnich, Polskim Związkiem Zachodnim, Centralnym Związkiem Młodzieży Wiejskiej „Siew”, Związkiem Naprawy Rzeczypospolitej (ZNR, „Naprawa”), Generalną Federacją Pracy i Związkiem Związków Zawodowych – patronat przejął utworzony w 1918 r. tajny Związek Patriotyczny (ZP). Taką samą rolę w przypadku zetowych organizacji studenckich i uczniowskich – Organizacji Młodzieży Narodowej, a później Związku Polskiej Młodzieży Demokratycznej (ZPMD) – odgrywał niejawny „Zet” akademicki¹.

¹ Wybuch II wojny światowej otworzył dla zetowców kolejny rozdział walki o niepodległość. Prowadzili ją jako żołnierze Armii Krajowej, funkcjonariusze polskiego Państwa Podziemnego, a także działacze konspiracji zetowych (m.in. Związku Odbudowy Rzeczypospolitej i Związku Syndykalistów Polskich). Na emigracji w Wielkiej Brytanii zetowcy założyli Koło Braterskie oraz współtworzyli Zespół Piłsudczyków. Zakończenie II wojny światowej, które dla Polski oznaczało powrót na mapę Europy, ale w roli satelity Związku Sowieckiego, zostało zinterpretowane przez działaczy „Zetu” jako początek nowego etapu zmagania o suwerenną Rzeczypospolitą. Na uchodźstwie skupili się w Lidze Niepodległości Polski. W kraju po 1945 r. próbowali działać w bliskich „Zetowi” strukturach, które przetrwały wojnę, m.in. w Polskim Związku Zachodnim, będąc początkowo celem komunistycznych represji. Z końcem stalinizmu zaangażowali się szerzej w działalność naukową, spółdzielczą i kombatancką. Ostatecznie aktywność zetowców zamarła w kraju i na emigracji na przełomie XX i XXI w. Więcej o „Zecie” m.in. w: *Zet w walce o niepodległość i budowę państwa. Szkice i wspomnienia*, red. T.W. Nowacki, Warszawa 1996, *passim*; *W pięćdziesiątą rocznicę powstania „Zetu”*. Sprawozdanie ze Zjazdu Uczestników Ruchu Niepodległościowego Związku Młodzieży Polskiej („Młodzieży Narodowej”) 28 i 29 XI 1936 w Warszawie, oprac. T. Piskorski, Warszawa 1937, *passim*; T. Katelbach, *Zet*, „Zeszyty Historyczne” [Paryż] 1968, z. 13, s. 3–54; P. Waingertner, *Ruch zetowy w Drugiej Rzeczypospolitej. Studium myśli politycznej*, Łódź 2006, *passim*; idem, *Konspiracja trzech pokoleń. Związek Młodzieży Polskiej „Zet” i ruch zetowy (1886–1996)*, Łódź 2017 i 2018, *passim*.

W latach międzywojnia politycy, działacze i publicyści ruchu zetowego zaprezentowali własną wizję ustroju politycznego, ładu społecznego, polityki zagranicznej i porządku gospodarczego, pożądaných ich zdaniem dla stabilizacji, rozwoju i silnej międzynarodowej pozycji niepodległej Rzeczypospolitej. Opowiadali się zatem za wprowadzeniem systemu prezydenckiego (poparli przewrót majowy 1926 r. i weszli w skład obozu piłsudczykowskiego, oczekując od dyktatury J. Piłsudskiego likwidacji „sejmokracji” oraz zastąpienia jej „silną demokracją”, w której „anarchiczne” partie polityczne zostałyby zastąpione przez stowarzyszenia społeczne, kulturalno-oświatowe i gospodarcze oraz związki zawodowe). Propagowali wizję Polski jako państwa prowadzącego politykę prospołeczną. Byli orędownikami idei Rzeczypospolitej integrującej region Europy Środkowo-Wschodniej („polskiego Międzymorza”). Odnosili się wreszcie do zagadnień polityki gospodarczej państwa, prezentując propozycje rozwiązań ekonomicznych ich zdaniem pożądaných z punktu widzenia rozwoju polskiego gospodarstwa narodowego i harmonijnego funkcjonowania społeczeństwa.

Charakterystyczną cechą koncepcji ekonomicznych, wypracowanych przez środowisko ZP i „Zetu” akademickiego w Drugiej Rzeczypospolitej, było akcentowanie konieczności zaangażowania państwa w gospodarkę. Miało się ono wyrażać zarówno w stosowaniu planowania ekonomicznego w skali ogólnokrajowej, jak i w wykorzystywaniu instrumentów interwencjonizmu gospodarczego, wreszcie – w posunięciach etatystycznych.

Już na progu niepodległości na łamach pisma „Kultura Polski”, uchodzącego za związane ze środowiskiem zetowym, jedna z liderek „Zetu”, Zofia Daszyńska-Golińska przewidywała, że w odrodzonym państwie polskim „społeczeństwo polskie złoży w ręce państwa daleko sięgające pełnomocnictwa moralne i prawne oraz przekaże mu źródła funduszy, umożliwiające kierownictwo nawą polityki gospodarczo-społecznej”². Hasła powinności państwa współkierowania życiem ekonomicznym w imię realizacji ważnych interesów społecznych pojawiały się w pierwszych latach istnienia Drugiej Rzeczypospolitej również na łamach zetowego „Miesięcznika Młodzieży Narodowej”³.

Z kolei środowisko Związku Naprawy Rzeczypospolitej podkreślało po przewrocie majowym, iż „program uzdrowienia naszego życia gospodarczego [...] przeprowadzić może jedynie silna [...], na autorytecie ugruntowana władza państwowa”⁴.

² Z. Daszyńska-Golińska, *W sprawie programu gospodarczego Polski po wojnie*, „Kultura Polski”, sierpień–październik 1917, z. 7–9, s. 348.

³ T.J., *Projekt Deklaracji Konstytucyjnej*, „Miesięcznik Młodzieży Polskiej”, maj–czerwiec 1918/1919, nr 6–7, s. 18–25.

⁴ *Program i taktyka reprezentowane w parlamencie przez Zdzisława Lechnickiego i Zjednoczenie Pracy Wsi i Miast*, „Przełom”, 29 III 1931, nr 13, s. 3; Z.L. [Z. Lechnicki], *O zdecydowany program gospodarczy*, „Przełom”, 30 V 1926, nr 1, s. 7–9.

W związku z tym należało ustanowić, zdaniem działaczy „naprawiaczkich”, państwową kontrolę nad wytwórczością przez powołanie do życia izb przemysłowych, rolniczych, rzemieślniczych i handlowych, w których miały być reprezentowane trzy czynniki: państwo, samorząd i przedstawicielstwo danej gałęzi gospodarki. Izby te stanowiąc zaś powinny filary działalności Naczelnej Izby Produkcji i Gospodarstwa Społecznego, której zadaniem byłoby planowanie i kontrolowanie rozwoju gospodarczego⁵. Kontrola państwa nad życiem ekonomicznym była wreszcie hasłem programowym Generalnej Federacji Pracy propagującej swe poglądy na łamach pisma „Solidarność Pracy”⁶.

Zasada ujmowania życia ekonomicznego w kraju w ramy planów gospodarczych została poparta przez zetowców m.in. podczas Zjazdu Uczestników Ruchu Niepodległościowego Związku Młodzieży Polskiej w 1936 r.⁷ Hasło „programu” dla gospodarki pojawiało się także wielokrotnie w dokumentach, publicystyce i wystąpieniach działaczy zetowych skupionych w szeregach „Naprawy”. Podnosił je w 1926 r. ówczesny przywódca ugrupowania Zdzisław Lechnicki⁸. Na łamach „Przełomu”, organu prasowego ZNR, inny lider środowiska Kazimierz Zakrzewski stwierdzał: „Nie wolność gospodarcza, tylko planowość gospodarcza muszą stanowić bazę nowej struktury ustrojowej państwa polskiego”⁹. Popierał tę tezę zetowiec Jerzy Szurig, konstatując: „Trzeba dążyć [...] do uzdrowienia naszej gospodarki narodowej przez narzucenie jej pewnego planu”¹⁰. Idea planowania gospodarczego była popularyzowana również w drugiej połowie lat trzydziestych przez pismo zetowców „Naród i Państwo”. Jej czołowym orędownikiem na łamach periodyku był Janusz Rakowski. Stwierdzał on w swych artykułach, że państwo powinno w ramach opracowanego programu realizować przebudowę gospodarczą Polski¹¹. Wspomniani już K. Zakrzewski i J. Szurig proponowali przy tym podporządkowanie kierownictwu państwowemu prywatnego sektora wytwórczości i działalności gospodarczej, tak ażeby kontrola nad produkcją była bardziej skrupulatna.

⁵ T. Oszyński, *Etatyzm w Polsce*, „Przełom”, 20 I 1929, nr 3, s. 3–4; A–K, *Konieczność konkretnej linii*, „Przełom”, 27 I 1928, nr 4, s. 3–5; J. Nowak, *Kierunek rozwoju polityki ekonomicznej państwa*, „Przełom”, 18 XI 1928, nr 43–45, s. 29.

⁶ *Rezolucje Rady Naczelnej Generalnej Federacji Pracy powzięte na zebraniu nadzwyczajnym rady w dniu 24 listopada 1929 r.*, „Przełom”, 5 XII 1929, nr 32–33, s. 1–3; *Problem ustroju gospodarczo-społecznego w Polsce*, „Solidarność Pracy”, 9 XII 1928, nr 1, s. 3–5.

⁷ W. Prus [S. Szczepanowski], *„Zet” i Zjednoczenie. Wielka tajna organizacja młodzieży polskiej (1886–1914)*, Lwów 1937, s. 23–24.

⁸ M. Wierzbicka, *Problematyka „Przełomu” w latach 1926–1935*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1963, t. 3, z. 1, s. 266.

⁹ K. Zakrzewski, *Prawo własności i wolność gospodarcza*, „Przełom”, 5 IV 1932, nr 3, s. 3.

¹⁰ J. Szurig, *Nowa idea – nowa reguła*, „Przełom”, 30 VI 1931, nr 27–28, s. 2.

¹¹ J. Rakowski, *Problemat przebudowy gospodarczej Polski*, „Naród i Państwo”, 19 XII 1937, nr 49–50, s. 5. *Vide* też: idem, *Problemat przebudowy gospodarczej Polski*, Warszawa 1938, s. 25.

Domagali się organizowania przedsiębiorstw prywatnych w państwie według określonego planu, wskazując przy tym na korporacyjne doświadczenia w gospodarce¹².

Za opracowaniem centralnego programu ekonomicznego dla kraju opowiadał się Związek Młodej Techniki założony przez zetowców. Jego przedstawiciele proponowali, aby władze państwowe planowały i koordynowały „zasadnicze linie całokształtu gospodarki Państwa” w ramach ogólnego planu rozwoju. W myśl jego wytycznych produkcją w poszczególnych gałęziach wytwórczości miały kierować zarządy tych gałęzi odpowiedzialne przed władzami centralnymi. Z kolei w ramach ogólnego programu, a także wynikających z niego szczegółowych zarządzeń kierownictwa, działalność na terenie jednostki produkcyjnej – przedsiębiorstwa, fabryki, zakładu – miał nadzorować zarząd lokalny odpowiedzialny przed zarządem danej gałęzi. Według założycieli Związku Młodej Techniki istotny element planowania gospodarczego w skali kraju miały stanowić też banki, które powinny stać się, ich zdaniem, instytucjami pozostającymi pod kontrolą państwową¹³.

Również „Zet” akademicki i jego jawna ekspozytura, czyli Związek Polskiej Młodzieży Demokratycznej optowały za ideą planowości w życiu ekonomicznym. Ideolog młodzieżowego „Zetu” w Drugiej Rzeczypospolitej, Józef Wojciechowski, zdecydowanie deklarował pełne poparcie środowiska dla jej urzeczywistnienia. Byłoby to, według niego, najlepszym wyrazem uznania przez państwo i jego władze wagi problemów społeczno-gospodarczych¹⁴.

Zetowcy podnosili także konsekwentnie hasło interwencjonizmu gospodarczego. Podkreślali przy tym bardzo mocno, że wspieranie przez nich koncepcji interwencji państwa w życie ekonomiczne nie wynika z ideologicznych, oderwanych od praktyki gospodarczej, założeń, ale jest właśnie rezultatem pragmatycznego podejścia do zagadnień polskiej gospodarki, opiera się bowiem na obserwacji jej braków i potrzeb.

Argumentacja taka została zaprezentowana już w 1922 r. przez autorytet ruchu zetowego, Stanisława Bukowieckiego, w jego rozprawie pt. *Polityka Polski Niepodległej*. Wskazywał w niej na konieczność szybkiej odbudowy i rozwoju ekonomicznego państwa polskiego. Bukowiecki, zwany niekiedy „papieżem” zetowców, konstatował, iż „państwo ma obecnie w swoim ręku potężne środki oddziaływania na rozwój wytwórczości przemysłowej i obowiązkiem jego jest uczynić wszystko co w jego mocy, aby rozwój górnictwa, przemysłu, handlu, żeglugi [...] całą mocą poprzeć”¹⁵.

¹² K. Zakrzewski, *Perspektywy*, „Droga” 1931, nr 9, s. 673–675; J. Szurig, *Jedyna droga*, „Front Robotniczy”, 5 VII 1931, nr 1, s. 6–7.

¹³ B. Kowalski, *Grupa Techniczna – Spółdzielnia Pracy. Monografia*, Warszawa 1964, s. 16.

¹⁴ J. Wojciechowski, *Po nową treść. Z kuźni ideowej Związku Polskiej Młodzieży Demokratycznej*, Poznań 1932, s. 24–43.

¹⁵ S. Bukowiecki, *Polityka Polski Niepodległej. Szkic programu*, Warszawa 1922, s. 204.

W drugiej połowie lat dwudziestych „Przełom” przekonywał, że Polacy, odzwyczajeni w okresie zaborów od gospodarczej aktywności, motywowani w swoich działaniach publicznych w przeszłości przede wszystkim niepodległościowymi celami politycznymi, nie mają doświadczenia w prywatnej działalności gospodarczej i nie są obeznani z jej regułami. Pismo argumentowało, że w tej sytuacji interwencje państwa w gospodarkę, stymulowanie przez nie życia ekonomicznego i tworzenie tą drogą odpowiednich bodźców do prywatnej przedsiębiorczości mogą mieć pozytywny wpływ na edukację ekonomiczną społeczeństwa i rozwój kraju¹⁶. Natomiast w latach trzydziestych zetowcy uzasadniali potrzebę ingerowania przez państwo w gospodarkę wybuchem wielkiego kryzysu gospodarczego. Publicysta „Przełomu”, deklarował: „Dzień dzisiejszy jak najmniej sprzyja nawrotowi do liberalizmu. Przeciwnie! Dziś trzeba zdwojonej, czujniejszej, niż kiedykolwiek, ingerencji rządu”¹⁷.

W koncepcjach zetowych interwencjonizm gospodarczy przybierał różnorodny kształt – od tworzenia ogólnych norm prawnych, sprzyjających rozwojowi korzystnych z punktu widzenia państwa i społeczeństwa gałęzi gospodarki krajowej, po zdecydowane i głębokie ingerencje w funkcjonowanie wybranych, konkretnych dziedzin produkcji, handlu, finansów i rolnictwa czy wręcz wybranych przedsiębiorstw. Hasła interwencjonizmu gospodarczego, rozumianego jako ingerencja państwa w konkretne gałęzie produkcji, handlu i rolnictwa, dokonywana za pomocą odpowiedniej polityki finansowej (kredyty, oddłużanie, moratoria na spłaty długów), celnej (podwyższanie, obniżanie bądź likwidowanie ceł na konkretne surowce i produkty), skupów interwencyjnych, zamówień rządowych m.in., głosili przedstawiciele Związku Patriotycznego i jego jawnych ekspozytur – m.in. Z. Lechnicki oraz znany pisarz, dziennikarz, publicysta i reportażysta, Melchior Wańkowicz¹⁸.

Przedstawiciele środowiska zetowego byli też zgodni co do konieczności podjęcia przez państwo poważnej interwencji gospodarczej w sektorze rolniczym. „Przełom” podkreślał, że rząd powinien określić zasady korzystnej dla rolnictwa państwowej polityki zbożowej i wspomagać materialnie rolników¹⁹. Publicystyka

¹⁶ W.Z., *Jak zapobiec kryzysowi w przemyśle cukierniczym?*, „Przełom”, 1 II 1931, nr 5, s. 7–10.

¹⁷ F. Julinicz, *Atak na gospodarkę planową*, „Przełom”, 1 V 1932, nr 5, s. 5.

¹⁸ *ZNR wobec sytuacji wewnętrznej. Przemówienie członka Egzekutywy Naczelnej p. prezesa Zdzisława Lechnickiego*, „Przełom”, 21 XI 1926, nr 23, s. 12–16; *Rada Naczelna Zw[iązku] Polskiej Młodz[ieży] Demokratycznej*, „Przełom”, 27 IV 1930, nr 17, s. 8–9; M. Wańkowicz, *Sztafeta. Książka o polskim pochodzie gospodarczym*, Warszawa 1939, *passim*.

¹⁹ *Akademia poselska Zjednoczenia Pracy Wsi i Miast*, „Przełom”, 25 XII 1928, nr 49, s. 12; T. Oszyński, *Inwestycyjny budżet państwa*, „Przełom”, 8 III 1929, nr 8–9, s. 5–6; A. K. I., *Doniosłość procesu koncentracji przemysłowej dla rozwoju rolnictwa*, „Przełom”, 25 III 1929, nr 11, s. 3–4; Gryf, *Polityka zbożowa*, „Przełom”, 29 XII 1929, nr 34–35, s. 11; Z. Pietkiewicz, *Drzemiące bogactwa*, „Przełom”, 10 III 1930, nr 5–6, s. 7–8.

zetowa wskazywała na potrzebę odpowiednich regulacji, ułatwiających zbyt produkcji rolnej i ochronę wsi przed skutkami wysokich cen artykułów przemysłowych. Politykę tworzenia rezerw zbożowych i podtrzymywania w ten sposób produkcji rolniczej postulowało zetowe pismo „Naród i Państwo”²⁰. Z kolei na łamach „Polski Gospodarczej” wspominany już J. Rakowski domagał się działań rządu zmierzających do ograniczania cen w produkcji przemysłowej, której odbiorcą była przecież wieś, przy równoczesnym prowadzeniu polityki umożliwiającej podnoszenie cen płodów rolnych²¹. Aktywną politykę gospodarczą rządu wobec rolnictwa, obejmującą zarówno organizowanie dla wsi handlu produktami wiejskimi, udzielanie preferencyjnych kredytów dla gospodarstw wiejskich, jak też dostarczanie rolnictwu tanich pasz i nawozów, postulował także Tadeusz Lechnicki²².

Innym problemem, szczególnie bliskim zetowcom z uwagi na działalność takich ekspozytur Związku Patriotycznego, jak Straż Kresowa czy Centralny Związek Osadników, z którym usiłowali oni łączyć postulaty interwencjonizmu gospodarczego, był rozwój gospodarczy Kresów Wschodnich. Na początku lat dwudziestych zetowy „Wschód Polski” stwierdzał bez ogródek, że państwo powinno szczególnie wspomagać gospodarkę na tym właśnie obszarze – zarówno rozwój przemysłu, jak i rzemiosła²³.

Obok planowania gospodarczego i interwencjonizmu hasłem zetowców był również etatyzm, czyli przejmowanie przez państwo na własność zarówno przedsiębiorstw i całych gałęzi produkcji, jak i tworzenie nowych, w których nadzór właścicielski sprawował przez swych reprezentantów rząd. Przedstawiciele ruchu zetowego wskazywali, że własność państwowa w gospodarce to wygodny dla władz i użyteczny dla ogółu instrument ekonomicznego działania. Podkreślali, że nie uważają etatyzmu za cel, a jedynie za niezbędny etap w procesie przekształceń ekonomicznych wiodących od kapitalizmu do systemu powszechnej własności – gospodarki społecznej, spółdzielczej²⁴. Równocześnie zetowcy zauważali i doceniali różnorodne niebezpieczeństwa, związane z etatyzacją gospodarki. Janusz Rakowski, ostrzegając

²⁰ *Polityka zbożowa*, „Naród i Państwo”, 31 X 1937, nr 43, s. 14.

²¹ J. Rakowski, *Misja wiceministra Jastrzębskiego*, „Polska Gospodarcza”, 17 IV 1937, z. 16, s. 543–547; idem, *Nowy instrument polityki cen rolniczych*, „Polska Gospodarcza”, 23 VII 1938, z. 30, s. 1079–1082.

²² T. Lechnicki, *O jasny program i zwarte działanie. I. Rolnictwo (szkic dyskusyjny)*, Warszawa 1937, s. 25–81.

²³ M.W. [M. Wańkowicz], *O czynnej polityce społecznej na kresach*, „Wschód Polski”, styczeń 1920, nr 3, z. B, s. 20–24.

²⁴ Archiwum Akt Nowych, Zbiór Druków Ulotnych, sygn. 39, k. 2; B. Wścieklica, *Przesłanki odrodzenia gospodarczego*, „Przełom”, 6 VI 1926, nr 2, s. 3–5; K. Zakrzewski, *Z kim budować*, „Przełom”, 4 VII 1926, nr 6, s. 1–4; J. Gołębiowski, *Spór o etatyzm wewnątrz obozu sanacyjnego w latach 1926–1939*, Kraków 1978, s. 71.

przed nieuzasadnionymi ekonomicznie i pochopnymi posunięciami etatystycznymi, podkreślał, że państwo może inwestować w gospodarkę i ustanawiać w niej swą własność w sposób rozważny i planowy, dysponując odpowiednimi środkami, zapewnionymi przez zrównoważony, stabilny budżet²⁵.

Wśród postulatów etatystycznych, wysuwanych przez środowisko zetowe, powtarzały się żądania przejęcia przez państwo na własność bogactw mineralnych i naturalnych. Miał być to jednak tylko pierwszy etap na drodze wiodącej do stopniowej etatyzacji przemysłu, a następnie do przekazania go „masom pracującym” w formie własności uspołecznionej. Domagał się tego m.in. jeden z ideologów ruchu zetowego na wsi, Stanisław Gierat. Stwierdzał on: „Bogactwa mineralne jak węgiel, nafta i sole oraz lasy powinny należeć do państwa, ponieważ stanowią one bogactwo narodowe [...]. Wielki przemysł fabryczny powinien znajdować się pod kontrolą państwa i stopniowo przechodzić z rąk prywatnych posiadaczy na własność ogółu pracujących w nim ludzi”²⁶. Publicystyka „Narodu i Państwa” głosiła hasło państwowej własności lasów jako dobra narodowego, które wymaga szczególnej ochrony²⁷. „Przełom” z kolei podnosił zasadność przejmowania przez państwo przedsiębiorstw o szczególnym znaczeniu dla kraju i społeczeństwa²⁸.

Etatyzacji sprzyjał i sam stosował ją na szeroką skalę zetowiec i wojewoda śląski w latach 1926–1939, Michał Grażyński. Jego walka o wprowadzanie rozwiązań etatystycznych w podlegającym mu województwie była przy tym, w istocie, walką z kapitałem niemieckim o powiększenie polskiego stanu posiadania w dziedzinie wielkiego przemysłu wydobywczego i hutniczego na Górnym Śląsku. Wejście państwa polskiego jako właściciela rugowało prywatnych właścicieli niemieckich. Zmiana własności – z prywatnej niemieckiej na polską, ale państwową – dokonywana była przynajmniej z trzech powodów: przekonania wojewody o konieczności ograniczenia prywatnej własności niemieckiej w województwie śląskim, niebezpiecznej, jego zdaniem, dla polskości tego obszaru; równoczesnej słabości polskiego kapitału prywatnego, który nie był w stanie jej przejąć; wreszcie ideowego stanowiska M. Grażyńskiego i skupionych wokół niego zetowców, którzy popierali rozwój własności państwowej zwłaszcza w strategicznych społecznie i militarnie sektorach gospodarki, takich jak skupione na Górnym Śląsku górnictwo i hutnictwo.

Na Zjeździe Działaczy Gospodarczych i Społecznych Województwa Śląskiego, który obradował 17 września 1933 r., wojewoda wygłosił charakterystyczne

²⁵ J. Rakowski, *Budżet i inwestycje*, „Polska Gospodarcza”, 15 II 1936, z. 7, s. 194–195.

²⁶ S. Gierat, *Podstawy ruchu młodowiejskiego*, Warszawa 1935, s. 41–42.

²⁷ L. Nogiński, *O racjonalną gospodarkę leśną*, „Naród i Państwo”, 9 X 1938, nr 39–40, s. 10–12.

²⁸ A. Pączek, *ZZZ burzy fetysze*, „Przełom”, styczeń 1933, nr 1, s. 10.

przemówienie. Stwierdził w nim, że przeżywany przez Polskę kryzys gospodarczy ma charakter strukturalny, nie przejściowy. Podkreślił, iż w związku z tym taktyka jego „przeczekania” byłaby błędem. Proponował natomiast podjęcie szeroko zakrojonej akcji ekonomicznej. Miała ona zmierzać do naprawy polskiej gospodarki przez włączenie się państwa w życie ekonomiczne, m.in. metodą przejmowania przez nie produkcji z rąk prywatnych²⁹.

Na polecenie M. Grażyńskiego wszczynano procesy przeciwko niemieckim koncernom, wprowadzano w przedsiębiorstwach nadzór rządowy, a wojewoda – poprzez osobiste wpływy w kolejnych rządach, centralnych urzędach i instytucjach – dążył z determinacją do zmiany w układzie kapitałów i przekształceń organizacyjnych na rzecz własności państwowej. W celu przeprowadzenia etatyzacji wielkich górnośląskich przedsiębiorstw wykorzystywał zarówno podległy mu aparat policyjny, jak i wpływ urzędu na działania administracji skarbowej³⁰.

Z etatystycznymi koncepcjami i działaniami przedstawicieli ZP i jego ekspozytur zgadzali się i popierali je działacze „Zetu” akademickiego oraz Związku Polskiej Młodzieży Demokratycznej. Na posiedzeniu Rady Naczelnej ZPMD w grudniu 1933 r. zebrani opowiedzieli się m.in. za upaństwowieniem banków i kas oszczędności, przemysłu wojennego, zakładów użyteczności publicznej i środków komunikacji³¹. Działacze ZPMD podkreślali, że państwo powinno stopniowo przejmować gospodarke z rąk kapitału prywatnego³².

W drugiej połowie lat trzydziestych poparciem środowiska „Zetu” cieszyła się polityka gospodarcza prowadzona przez zetowca Eugeniusza Kwiatkowskiego – wicepremiera i ministra skarbu w rządzie Sławoja Felicjana Składkowskiego. Działacze ruchu zetowego, podnoszący w swoich koncepcjach ekonomicznych potrzebę planowania, interwencjonizmu gospodarczego i działań etatystycznych, odnaleźli w forsowanym przez E. Kwiatkowskiego programie gospodarczym bliskie sobie pomysły gospodarcze. Przedstawianie i wcielanie przez wicepremiera w życie planów gospodarczych, ingerencje państwa w wybrane gałęzie i dziedziny gospodarki, wreszcie przejmowanie przez państwo na własność przedsiębiorstw i tworzenie od podstaw nowych gałęzi produkcji spotykało się z entuzjastycznym poparciem prasy spod znaku „Zetu”³³. Działacze ruchu

²⁹ L. Marszałek, *Michał Grażyński*, „Zeszyty Historyczne” [Paryż] 1983, z. 64, s. 126–128.

³⁰ H. Rechowicz, *Wojewoda śląski dr Michał Grażyński*, Warszawa 1988, s. 251–259; S. Cat-Mackiewicz, *Historia Polski od 11 listopada 1918 r. do 5 lipca 1945 r.*, Londyn 1993, s. 259.

³¹ A. Pilch, *Studencki ruch polityczny w Polsce w latach 1932–1939*, Kraków 1972, s. 57.

³² *Uchwały Rady Naczelnej Związku Polskiej Młodzieży Demokratycznej*, „Przełom”, 12 VI 1932, nr 7, s. 10–11.

³³ *Skok wzwyż*, „Zjednoczenie”, 27 IX 1936, nr 35, s. 1; J. Rakowski, *Ideologia gospodarcza epoki Józefa Piłsudskiego*, „Niepodległość” [Londyn] 1948, t. 1, s. 124, 131–134. *Vide* też: M. Turlejska, *Rok*

zetowego wsparli też realizację najbardziej spektakularnej koncepcji przedstawionej przez E. Kwiatkowskiego – Centralnego Okręgu Przemysłowego (COP). Przedsięwzięcie to było dla zetowców praktycznym i najlepszym potwierdzeniem słuszności głoszonych przez nich koncepcji planowania, interwencjonizmu gospodarczego i etatyzmu. Nastrojom tym dał wyraz m.in. M. Wańkowicz w obszernej, głośniejszej książce-manifeście pt. *COP. Ognisko siły – Centralny Okręg Przemysłowy* z 1938 r.³⁴ Podobny przekaz niósł także opublikowany przez tego samego autora na łamach „Narodu i Państwa” cykl artykułów³⁵. Powstanie COP, traktowane jako wynik przemyślanej strategii rządu i celowego zaangażowania państwa w gospodarkę, było komplementowane również przez zetowca Wacława Szuriga w „Polsce Gospodarczej”³⁶.

Wiodącymi wątkami w refleksji ruchu zetowego, odnoszącej się do zagadnień ekonomicznych w Polsce międzywojennej, było podkreślanie pozytywnej roli wszechstronnego, aczkolwiek racjonalnie uzasadnionego, angażowania się państwa w życie gospodarcze – poprzez opracowywanie ogólnopaństwowych planów rozwoju „krajowego gospodarstwa”, stosowanie zasad interwencjonizmu gospodarczego, a także rozwiązań etatystycznych.

Przywiązanie zetowców do zasady udziału państwa w życiu gospodarczym miało przy tym złożoną genezę. Wynikało z jednej strony z ich stosunku do samej instytucji niepodległego, polskiego państwa. Widzieli w nim „najwyższy wytwór” narodu, organizujący jego egzystencję i aktywność, traktowali możliwość skutecznego kształtowania przez nie życia ekonomicznego jako konsekwentne dopełnienie wpływu instytucji państwowych w sferze politycznej i społecznej³⁷.

Z drugiej strony należy uwzględnić wierność środowiska zetowego hasłom socjalnym i lewicowym rozwiązaniom społeczno-ekonomicznym, których wprowadzenie i utrzymanie gwarantował, zdaniem działaczy „Zetu”, udział państwa w tworzeniu reguł funkcjonowania gospodarki oraz w kontroli nad nią. Działanie czynnika państwowego miało wpływać, według przedstawicieli ruchu zetowego, na wyrównywanie szans społecznych, a w konsekwencji – logicznie uzupełniać hasło demokracji politycznej ideą społecznej sprawiedliwości.

przed klęską, Warszawa 1965, s. 31; T. Jędruszczak, *Piłsudczycy bez Piłsudskiego. Powstanie Obozu Zjednoczenia Narodowego w 1937 roku*, Warszawa 1963, s. 74–75.

³⁴ M. Wańkowicz, *COP. Ognisko siły – Centralny Okręg Przemysłowy*, Warszawa 1938, *passim*.

³⁵ Idem, *Ognisko siły – COP*, „Naród i Państwo”, 7 XI 1937, nr 44, s. 5–8; 21 XI, nr 45–46, s. 4–7; 5 XII, nr 47–48, s. 5–7; 19 XII 1937, nr 49–50, s. 9–10; 31 XII 1937, nr 51–52, s. 7–9.

³⁶ W. Sz. [W. Szurig], *Budowa Centralnego Okręgu Przemysłowego*, „Polska Gospodarcza”, 26 XI 1938, z. 48, s. 1712–1713.

³⁷ A–t, *Konieczność konsekwentnej linii*, „Przełom”, 27 I 1929, nr 4, s. 3–5. Cf. też: P. Waingertner, *Ruch zetowy w Drugiej Rzeczypospolitej...*, s. 365–387.

BIBLIOGRAFIA (REFERENCES)

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE (ARCHIVAL SOURCES)

Archiwum Akt Nowych
Zbiór Druków Ulotnych, sygn. 39.

PRASA (PRESS)

„Droga” 1931.
„Kultura Polski” 1917.
„Miesięcznik Młodzieży Polskiej” 1918–1919.
„Naród i Państwo” 1937, 1938.
„Polska Gospodarcza” 1936, 1937, 1938.
„Przełom” 1926, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933.
„Solidarność Pracy” 1928.
„Wschód Polski” 1920.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE (PRINTED SOURCES)

Bukowiecki S., *Polityka Polski Niepodległej. Szkic programu*, Warszawa 1922.
Lechnicki T., *O jasny program i zwarte działanie. I. Rolnictwo (szkic dyskusyjny)*, Warszawa 1937.
Prus W. [Szczepanowski S.], *„Zet” i Zjednoczenie. Wielka tajna organizacja młodzieży polskiej (1886–1914)*, Lwów 1937.
W pięćdziesiątą rocznicę powstania „Zetu”. Sprawozdanie ze Zjazdu Uczestników Ruchu Niepodległościowego Związku Młodzieży Polskiej („Młodzieży Narodowej”) 28 i 29 XI 1936 w Warszawie, oprac. T. Piskorski, Warszawa 1937.
Wańkowicz M., *COP. Ognisko siły – Centralny Okręg Przemysłowy*, Warszawa 1938.
Wańkowicz M., *Sztafeta. Książka o polskim pochodzie gospodarczym*, Warszawa 1939.
Wojciechowski J., *Po nową treść. Z kuźni ideowej Związku Polskiej Młodzieży Demokratycznej*, Poznań 1932.
Zet w walce o niepodległość i budowę państwa. Szkice i wspomnienia, red. T.W. Nowacki, Warszawa 1996.

OPRACOWANIA (STUDIES)

Cat-Mackiewicz S., *Historia Polski od 11 listopada 1918 r. do 5 lipca 1945 r.*, Londyn 1993.
Gierat S., *Podstawy ruchu młodowiejskiego*, Warszawa 1935.
Gołębiowski J., *Spór o etatyzm wewnątrz obozu sanacyjnego w latach 1926–1939*, Kraków 1978.
Jędruszczak T., *Piłsudczycy bez Piłsudskiego. Powstanie Obozu Zjednoczenia Narodowego w 1937 roku*, Warszawa 1963.
Katelbach T., *Zet, „Zeszyty Historyczne” [Paryż] 1968, z. 13, s. 3–54.*

- Kowalski B., *Grupa Techniczna – Spółdzielnia Pracy. Monografia*, Warszawa 1964.
- Marszałek L., *Michał Grażyński*, „Zeszyty Historyczne” [Paryż] 1983, z. 64, s. 91–131.
- Pilch A., *Studencki ruch polityczny w Polsce w latach 1932–1939*, Kraków 1972.
- Rakowski J., *Ideologia gospodarcza epoki Józefa Piłsudskiego*, „Niepodległość” [Londyn] 1948, t. 1, s. 117–135.
- Rechowicz H., *Wojewoda śląski dr Michał Grażyński*, Warszawa 1988.
- Turlejska M., *Rok przed klęską*, Warszawa 1965.
- Waingertner P., *Konspiracja trzech pokoleń. Związek Młodzieży Polskiej „Zet” i ruch zetowy (1886–1996)*, Łódź 2017 i 2018.
- Waingertner P., *Ruch zetowy w Drugiej Rzeczypospolitej. Studium myśli politycznej*, Łódź 2006.
- Wierzbicka M., *Problematyka „Przełomu” w latach 1926–1935*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1963, t. 3, z. 1, s. 251–284.

NOTKA O AUTORZE (ABOUT THE AUTHOR)

Prof. dr hab. Przemysław Waingertner – kierownik Katedry Historii Polski Najnowszej w Instytucie Historii na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego, kierownik Interdyscyplinarnych Humanistycznych Studiów Doktoranckich UŁ, wiceprezes Oddziału Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego, przewodniczący Komitetu Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w Łodzi.

Zainteresowania naukowe: polska myśl polityczna i czyn zbrojny w XX w., dzieje II Rzeczypospolitej, historia Łodzi i regionu w XX w.

e-mail: przemyslaw.waingertner@uni.lodz.pl